

קבלה

מיסטיקה אינה שיריים של דג מלוח

מאז ומתמיד ריתק את העוסקים בהגות היהודית המתח שבין רציונליזם למיסטיקה. אחד האישים שהגותם נבחנת תדיר בהקשר זה הוא הרמב"ם. מחווה לעורך כתב העת הוותיק 'דעת' אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ט, עמ' 594

הרמב"ם נבכני הסוד

מחווה למשה חלמיש - קובץ מיוחד ליובל

השלושים של 'דעת' (64-66)

עורכים: אברהם אלקיים ודב שוורץ

אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ט, עמ' 594

כרמיאל כהן

לרגל מלאת שלושים שנה לכתב העת 'דעת', חברו עמיתיו של העורך הוותיק וממייסדי כתב העת, פרופ' משה חלמיש, להגיש לו מחווה, ולנו - ספר מעניין ומעט יוצא דופן. 'דעת' בהגדרתו הוא 'כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה', שתי אסכולות צרות זו לזו, שלא לומר עוינות זו את זו. ובכן, מה מתאים יותר לעמוד במרכז קובץ היובל מאשר אוסף מאמרים המעיינים מפנים שונים ומזוויות שונות בהגותו של גדול הפילוסופים היהודים, הרמב"ם, ובזיקה שבין הגותו, המצטיירת בעיני רבים וטובים כשכלתנית גרידא, לבין הגותם של מקובלים לאורך הדורות. אכן בחירה נאה ויאה.

אחד מחלוצי המחקר

פרופ' משה חלמיש, אשר פרש לגמלאות זה לא מכבר, הוא חוקר קבלה ותיק, תלמידם של גרשם שלום וישעיה תשבי, אשר פרץ לו דרך ייחודית משל עצמו. במאמר הפתיחה של העורכים הם מאפיינים את מחקריו הרבים של פרופ' חלמיש כעוסקים בארבעה מעגלי יצירה ומחקר עיקריים: קבלה, הלכה, מנהג ותפילה; ובמיוחד בקשרים הסובכים שבין ארבעה תחומים אלו. המפגש בין שכלתנות למיסטיקה - שהוא גם נושא הקובץ שלפנינו - עמד, לדברי העורכים, במרכז גישתו המחקרית של פרופ' חלמיש, אשר כתב בראשית דרכו המחקרית על משנתו העיונית של מייסד חסידות חב"ד, ר' שניאור זלמן מליאדי.

פרופ' חלמיש, הנחשב מחלוצי המחקר של חקר הקבלה בארצות המזרח (צפון אפריקה, תימן ובבל), עסק גם בההדרת ספרי קבלה. הוא היה מן הראשונים שההדירו ספרי קבלה של מקובלי תימן, וגם ספרים של מקובלי צפון אפריקה. ייחודו של פרופ' חלמיש, לדברי העורכים, בכך שהוא 'אינו אוהז רק בדיונים ספקולטיביים, מיתולוגיים ומטאפיזיים-פילוסופיים של הקבלה', אלא 'משיב אל מרכז הדיון הקבלי את אורח החיים של המקובל, שבמרכזו קיום תורה ומצוות'. אך לא רק באורח החיים של המקובל עוסק פרופ' חלמיש, אלא גם בהשפעת הקבלה על התפילה, ההלכה והמנהג של כלל הציבור עד היום. לחפצים להכיר את עולמה של הקבלה ואינם נמנים בהכרח על חוקריה, העניק פרופ' חלמיש כלי יעיל מאוד, והוא הספר 'מבוא לקבלה', ספר המציג את עולמם של המקובלים ואת רעיונותיה היסודיים של תורת הקבלה בלשון שווה לכל נפש.

פרופ' חלמיש אף תרם מאמר משלו לספר הנוכחי, ובו הוא עוסק במעמדו של הרמב"ם בכתבי מקובלי צפת במאה ה'ט"ז. בפתח המאמר מציג פרופ' חלמיש את ההבחנה הטיפולוגית שערך פרופ' יצחק טברסקי ז"ל: "בתוך חוגי המקובלים, למשל, נתקלים אנו: א. במי שדחו את משנתו העיונית של הרמב"ם ככל תוקף; ב. במי שניסו לגשר בין פילוסופיה וקבלה ולהראות ששתי השיטות אחת הן; ג. במי שעם כל התנגדותם המוחצת לשכלתנות דתית, לימדו זכות על הרמב"ם, הרחיקוהו ממתרגמיו ומתלמידיו (אשר הואשמו בסילוף ובסטייה מדבריו), והבחינו בינו ובין הפילוסופיה בכלל; ד. במי שהפכו את הרמב"ם למקובל וממילא טענו שאין משנתו הפילוסופית תקפה".

יחס המקובלים לרמב"ם

אכן, בספר הנוכחי מוצגות גישות שונות למשנתו של הרמב"ם בהתאם להבחנה זו. אציין שתי גישות שונות להתייחסותם של מקובלים להגותו של הרמב"ם. פרופ' משה אידל מהאוניברסיטה העברית דן במאמרו בהגדרת הנבואה בחיבוריו של מייסד הקבלה הנבואית, ר' אברהם אבולעפיה (המאה ה'י"ג). הרמב"ם במורה הנבוכים (ב, לו) הגדיר את הנבואה כ"שפע שופע מאת הא-לוה ית' וית' באמצעות השכל הפועל על הכוח הדברי תחלה, ואחר כך ישפע על הכוח המדמה". אידל מראה כיצד הגדרה זו מהדהדת בכתביו של המקובל הנבואי אבולעפיה, אם כי למרות ההשפעה הניכרת, ניכרים גם שינויים והוספות שהאחרון שינה והוסיף בדברי הרמב"ם, בהתאם להגותו ולמטרותיו.

אחד העניינים המרתקים, לדעתי, ביחס שבין פילוסופיה לקבלה, הבא לידי ביטוי גם ביחסו של ר' אברהם אבולעפיה לרמב"ם, הוא הזיהוי בין מושגים פילוסופיים למושגים קבליים. כך למשל מוזהה המושג הפילוסופי 'השכל הפועל' - האחרון בשרשרת השכלים הנבדלים, שתפקידו המרכזי הוא להוציא את שכל האדם מן הכוח אל הפועל - עם המלאך מטטרון (זיהוי זה מצוי הן אצל מקובלים והן אצל פילוסופים). אמנם בזיהוי זה היו שקדמו לר' אברהם אבולעפיה, אך בעוד שהקודמים הזכירו זאת רק כבדרך אגב, הפך אבולעפיה את השם מטטרון לכינוי קבוע לשכל הפועל. אידל מצייין כי:

"הקשר בין שני המונחים איננו מקרי: שכל הפועל הוא מקור החכמה והנבואה לדעת הפילוסופים, ואילו מטטרון הוא אחד המלאכים החשובים ביותר הקשורים להתגלות המיסטית היהודית. על ידי הזיהוי בין השכל הפועל ובין מטטרון ביקש אבולעפיה לחבר בין שני עולמות הגותיים: זה שרואה בשכל את העיקר וזה שמתרכז באמונה ובמסורת, כשכוונתו העיקרית של המקובל היא להראות כי מקור הדעת הוא גם מקור הדת".

אכן, אצל מקובלים אחרים המושג "השכל הפועל" וכל הקשור בו, לדוגמה, היה מניע עיקרי בשלילת השקפת העולם הפילוסופית. כך למשל מתאר ד"ר ארוז פלג מ'בצלאל' - אקדמיה לאומנות ועיצוב בירושלים - את ביקורתו של המקובל ר' שם טוב בן שם טוב (המאה ה'ד-ה'ט"ו) על מושג האדם בהגות המיימונית. נפש האדם, על פי ניתוחו של ר' שם טוב את דעת הרמב"ם, היא "הכנה למושכלות... כוח בגוף, ותאבד באבדו" (ספר האמונות), ותכלית חיי האדם היא קניין שלמות השכל. האידיאל האנושי הוא דבקות השכל הנקנה (כלומר היכולת השכלית שהוצאה מן הכוח אל הפועל) בשכל הפועל, באופן שאינו מאפשר (על פי ביקורתו של ר' שם טוב) שום אינדיבידואליזם.

פלג מבאר את הבעיה שבתפיסה הפילוסופית: "אליבא דר' שם טוב, הבעיה העיקרית בגישה זו מבחינת המסורת היהודית היא שלשיטתה אין שחר למודל של הישארות הנפש הפרטית, האינדיבידואלית. ובכלל, הגורם המהותי להישארות הנפש בשיטה זו הוא פעילות שכלית מסוימת ולא דפוסים מסוימים של התנהגות. דהיינו, אין שום מעשה שניתן להגדירו כהכרחי מצד עצמו לצורך השגת התכלית האמורה. ומה שממור לא פחות, ההישארות אינה מובטחת אלא ליחיד סגולה שהוציאו שכלם מן הכח אל הפועל. לגבי שאר בני האדם, לא משנה מה עשו בחייהם ומהי דרגת השלמות המוסרית וטוהר המעשים שאליה הגיעו, לא נותר מהם אלא גופם המרקיב ותו לא".

תפיסה זו אינה מתיישבת לא עם הצורך בקיום תורה ומצוות ולא עם ייעודי השכר והעונש המובטחים, ובלשונו החרפה של ר' שם טוב: "לא נשאר לנו תורה

אבל הוא סכלות, והרוצה לחבר בינם ובין התורה רוצה לחבר שני הפכים בנושא אחד".

חוקרים ופרחי-מחקר

בספר "הרמב"ם נבכני הסוד" מצויים עשרים ואחד מאמרים בעברית ושלושה באנגלית. ביניהם: "בין הפילוסופיה של הרמב"ם לקבלה בספר אהבה בתענוגים" (ד"ר אסתי אייזנמן); "המיסטיקה הפילוסופית של הרמב"ם" (פרופ' גדעון פרוידנטל); "הרמב"ם בקבלה האיטלקית במאה ה-18 - יחסו של רמח"ל לרמב"ם" (ד"ר ז'ואל הנסל); "תאולוגיה מימונית חסידית" (ד"ר יעקב גוטליב). ראוי לציון העובדה שמצויים בספר ארבעה מאמרים של דוקטורנטים: "פרשנות תאורגית לדברי הרמב"ם - רכישת תעודות המורה במשנת הרב יששכר שלמה טיכטל" (יצחק הרשקוביץ); "ההשפעה המעצבת של תיאור מדרגת הנבואה הראשונה במורה הנבוכים על תפיסת אתחלתא דגאולה בחוג הרא"ה" (אוריאל ברק); "הרמב"ם והקבלה - ביבליוגרפיה מוערת" (אלי גורפינקל), והאחרון - רשימה ביבליוגרפית חשובה: "מטפיסיקה ומעשה מרכבה - הרמב"ם ויצחק אבן לטיף" (שועי רו).

לטעמי, קיימת בעיית עריכה מסוימת בספר. לאור העובדה שהספר הוגדר כצירוף של שלוש חוברות (66-64) - שגרמה לריבוי מאמרים - היה צורך לחלק את

המאמרים למדורים (החלוקה של טברסקי שהוזכרה לעיל יכולה היתה להיות בסיס לאפשרות חלוקה). הספר אמנם שייך לסדרת חוברות 'דעת' שיצאו לאור במהלך שלושים השנים האחרונות, שבה לא נהוגה חלוקה למדורים; אך מאידך גיסא, הספר הוגדר גם כספר מחווה וממילא כריכתו עוצבה באופן מיוחד ושונה מן העיצוב הרגיל של 'דעת'.

מתאים לסיים סקירה זו בדבריו של פרופ' ישעיהו ליבוביץ' ז"ל, המובאים בספר בפתח מאמרה של פרופ' חנה כשר: "דיון רציונאלי עלול להביא אף לידי הכרה מיסטית. הרציונליזם של הרמב"ם מסתיים בשיאו במיסטיקה עמוקה ביותר, שבה נפתחים תהומות של דברים שאי-אפשר להביעם עוד בלשונה של המחשבה הדיסקורסיבית. טעות היא לחשוב שמן המיסטיקה בהכרח נודף ריח של יי"ש של סודה שלישיית, וטעם של שיריים של דג מלוח הנחטף משולחן הרבי. מיסטיקה עלולה להיות נובעת מהסתכלות מתוך הבחינה הרציונלית הדקה ביותר".

carmiel@ybm.org.il

ב"ה

מבצע שבוע הספר מתנה נפלאה

באיזו פרשה נולדתם ומה הייעוד שלכם מתוך הפרשה?

המחבר: רפאל כהן. www.raphael-cohen.com

כל החגים. כל הפרשות. טיפים וכלים. **מרתק ומעורר השראה**

בסטימצקי, צומת ספרים, אקדמון או בטל. 1700-700-692

בהמלצת הרבנים והקוראים!